

ELS CRUSAFONT, IMMIGRANTS OCCITANS DEL SEGLE XIX

M. CRUSAFONT I SABATER

La immigració occitana, sense constituir una veritable constant històrica a Catalunya i el seu entorn, ha tingut força moments de veritable importància. Recordem el paper decisiu dels occitans en l'expansió aragonesa del segle XII, el flux del segle XIII conseqüència de la persecució dels càtars i la gran avinguda dels segles XV-XVI que arribà a dipositar contingents fins d'un 15% d'habitants o moltes ciutats catalanes. Després d'un cert parèntesi entre els segles XVII i XVIII, en què els emigrants occitans es dirigeixen sobretot a la Catalunya Nord, l'arribada a la Catalunya Vella es reprèn al final del segle XVIII i manté un cert nivell al llarg del procés industrialitzador del segle XIX, encara que aviat dominaran els alts percentatges d'immigració procedent del sud peninsular.¹

Vers el 1840 devia arribar a Sabadell Joan Baptista Crusafont, procedent de Pons, un llogar-

ret al nord de l'actual departament de l'Avairon, a tocar del Cantal. Històricament el lloc de Pons pertangué a Carlat, petit territori sovint diferenciat al nord de l'antiga regió de la Roergue.²

La present nota és essencialment resultat d'una recerca d'arxiu realitzada els anys 1989 i 1991 als fons municipals de St. Hippolyte, Ginholac, Pons, Enguialès, Entraigues i Castellar del Vallès i als Arxius departamentals de Rodés, a més de diferents dades obtingudes de fons bibliogràfiques.³

Amb el conjunt d'informacions assajarem de reconstruir fins on sigui possible els orígens de la singular família Crusafont, de la qual només existeixen dues branques que mostren tenir un origen comú i una de les quals és la sabadellenca fundada per Joan Baptista.

¹ J. M. LACARRA (1981). F. SOLDEVILA (1963). Josep A. VANDELLÓS (1935).

² Més endavant dedicarem un apartat a aquests territoris.

³ La documentació de Pons, tant la civil com la parroquial es troba a St. Hippolyte, al qual municipi ara pertany. La de Ginholac és repartida segons períodes entre Entraigues i Enguialès. En aquests arxius obtinguérem informació dels llibres de casaments, naixements i defuncions que no detalla-

rem. El mateix podem dir del de Castellar del Vallès. A l'Arxiu Departamental de Rodés, s'hi troba molta documentació notarial que citarem específicament quan calgui. Vàrem fer tota aquesta recerca junt amb Anna M. Balaguer que compartí amb nosaltres les llargues hores de revisió dels llistats i actes. L'habitual sobre població de la zona i l'escassetat de persones del cognom dificultaren en molt la recerca. Anotarem al seu lloc les fonts bibliogràfiques.

FOTOGRAFIA 1. El lloc de Pons, al nord del departament de l'Avairon i lloc d'origen dels Crusafont de Sabadell.

ELS ESCULLS A SALVAR

Una recerca d'aquest gènere té les seves dificultats específiques, la primera de les quals és la pobresa de dades de partença. En aquests cas podem poar de la memòria familiar únicament un origen incert dins el departament de l'Avairon. Les llistes telefòniques del departament em situaren un únic *E. Crozafon* al poble de Espalion. A l'arxiu de Castellar hi trobarem el casament d'un fill de l'immigrant i d'aquí el lloc d'origen d'aquest: el llogaret de Pons, no pas allunyat d'Espalion. Ja teníem unes bases per iniciar la recerca.

Els defectes en les transcripcions dels noms, sovint alterats per funcionaris castellans aquí o francesos al lloc d'origen pot arribar a crear barres difícils de salvar. Així el funcionari de Castellar del Vallès consignà com a mare del Crusafont emigrat una tal Maria Zanafedó. Costà prou d'identificar-la amb la Marie-Jeanne Fedou que constava als arxius francesos. De tota manera, això ens féu

adonar que la forma correcta devia ésser Fedó i no pas l'afrancesat Fedou, perquè així ho degué pronunciar Joan Baptista Crusafont en referir-se a la seva mare. Cal tenir present que l'antiga Roergue, avui departament de l'Avairon és al cor dels territoris de parla occitana.

Per les mateixes raons, el cognom Crusafont, el trobàvem afrancesat en la forma *Crozafon* en les anotacions dels funcionaris francesos i aquesta havia estat també la forma adoptada per la branca francesa de la família. Però als arxius francesos poguérem comprovar que mai els antics membres de la família empraven la *z* en el seu nom sinó la *s*. És evident que es tracta d'un afrancesament, de la mateixa manera que els cognoms Casals apareixen sovint en la forma Cazals i fins els Cases en la forma Cazes. Certament aquesta solució afrancesada no varia pas la fonètica del cognom, en llegir-ho a la francesa. En les més antigues mencions, sorgides de documents dels segles XIII-XV, apareix la

forma Crosafond, que els autors francesos solen indicar Crozafond. Quina és la grafia correcta? A la regió són molt abundants els cognoms Cros, Crosat, Cruset, Crousel, etc, ben sovint convertits en Croz, Crozat, Cruzet, Crouzel, etc., per les raons indicades. Moll identifica els cognoms que trobem a Catalunya d'aquestes arrels (Crusat, Cruzat) com d'origen occità i amb la significació de croat.⁴ Sembla clar, doncs, que Crusafont ha d'ésser un compost Crusa-Font, semblant a altres formes paral·leles, més o menys alterades que trobem a la regió: Crouzilbac, Crouzevialler, Crozapeyra,⁵ on mai no hi manca la z francesa. Si la primera part del nom vol dir creu, croat o encreuament, sembla evident que la segona vol dir simplement Font o curs d'aigua. La manca de la -t final, exigible exclusivament per raons etimològiques, no ha pas d'estranyar en les signatures d'alguns avantpassats pagesos, molts d'ells analfabets. Tampoc no ha de sorprendre que les obviés el funcionari francès, ja que en aquesta llengua veurem amb freqüència els Lafon i els Cubertefon en lloc dels evidents Lafont, Cubertefon, dos derivats ben clars de Font. En canvi, a Castellar del Vallès, mentre Agustí, el fill de l'emigrat, signava sense la -t, el funcionari l'aplicava sistemàticament en redactar el text. També és cert que la -t es manté quan el cognom es complementa a partir d'ella: Fontanel, Fontalbat, Fontanié, Fontenai, etc.⁶ És possible, en canvi, que la partícula inicial correcta hagi d'ésser Crosa- i que l'adoptada de forma general, Crusa- hagi estat una catalanització basada en l'equivalència fonètica.⁷

També els topònims apareixen sovint alterats. Així, el mas de Escobillo, grafia antiga documentada, el retrobarem ara en la forma Les Quivilloux.⁸

Al nostre país, les recerques toparan encara amb dues dificultats greus: la data tardana de l'establiment del Registre Civil (1870) i les destruc-

cions als arxius parroquials, sobretot durant la Guerra Civil, 1936-39. Això contrasta amb la riquesa i l'antigor dels registres francesos que, a més, han acollit en molts casos els fons parroquials antics.

Que hom no esperi tampoc una exactitud en la declaració de les edats. Sovint, als àmbits rurals, aquesta dada és coneguda per cada un d'una forma aproximada i poden aparèixer contradiccions en diferents documents familiars d'una mateixa persona. També es donen, en ocasions, alteracions o fins i tot canvis totals en els noms.

Una darrera dificultat, aquesta potser específica de l'àmbit d'origen dels Crusafont, la constitueix la reiteració del mateix nom entre diferents germans. Fins que no trobarem l'anotació «Joan, segon d'aquest nom», que ens evidencià aquest costum, la reconstrucció dels arbres familiars esdevingué un enigma indesxifrable.

OCCITÀNIA, LA ROERGUE I EL CARLAT

La idea comuna que, a l'altra banda del Pirineu, s'hi troba França exigeix serioses matisacions. Ja a nivell immediat podem considerar a ambdós extrems de la carena dues notables excepcions: les perllongacions catalanes del Rosselló/Cerdanya a l'orient i la basca del Labord a l'occident. Per poc que ens situem en una perspectiva històrica, caldrà convenir que enllà del Pirineu i un cop passades aquestes perllongacions brutalment escapçades els segles XVII i XVI respectivament, l'estat francès impera sobre les runes de la nació occitana.

Occitània, l'espai de la parla d'oc, ocupava una ampla franja entre l'Atlàntic i els Alps i s'allargava al nord ocupant gairebé del tot allò que els francesos d'avui denominen el *Massif Central*. L'Occitània comprenia, doncs, els territoris de

⁴ F. de B. MOLL (1982), p. 35. Moll no repertoria, però, Crusafont.

⁵ Vàrem fer un buidat sistemàtic dels llistats telefònics de l'Avairon i dels departaments que l'envolten de tots els cognoms amb aquestes arrels i els seus derivats i compostos. Els exemples corresponen a aquestes llistes.

⁶ Mateix origen que el grup anterior.

⁷ La incertesa sobre la grafia correcta d'aquest sector del cognom no ens assegura l'etimologia plantejada per Moll. De

tota manera cal assenyalar que a la Marca del Llemosí (avui dept. de Creuse) hi ha una fortificació situada a l'encreuament de dos rius i s'anomena castell de Crozant i que justament Crusafont és sobre l'aiguabarreig de dos rius, l'Òlt i el Truyere.

⁸ Aquesta forma consta als indicadors de carreteres i a la cartografia de detall de la regió, per exemple als mapes 1/25.000 de l'*Institut Géographique National* full 2437 ouest.

Gascunya i Guiena que vénen a cobrir la vall de la Garona, el Llemosí i l'Alvèrnia al nord muntanyós (*Massif Central*), el Llenguadoc que s'inicia al Pirineu andorrà i que es perllonga en arc seguint la costa fins el Roine i la Provença que ocupa l'espai entre el Roine i els Alps.⁹ L'anomenat provençal, la llengua dels trobadors medievals tan propera al català, omplia, doncs, amb diversitat de matisos, tot el sud i part del centre de la França actual. I ha estat justament la Roergue un dels llocs on s'ha mantingut sencer durant més temps.

A Catalunya, el mosaic comtal derivat de l'organització carolíngia trobà el seu pal de paller a Barcelona i el seu comtat. Al llarg dels segles XII-XIV els altres comtats catalans s'hi anaren integrant fins a constituir, amb l'expansió de la Catalunya Nova, el país que ha arribat fins avui.

A Occitània, en canvi, els esforços vertebradors varen fracassar. Ni Tolosa sabé ésser el pal de paller occità ni Catalunya reeixí a construir un estat catalano-occità.¹⁰ Foren els francesos els que finalment l'ocuparen, no pas per sumar una altra rica cultura als seus dominis sinó per destruir-la i portar a terme la seva tradicional política uniformitzadora, a estones amb habilitat, a estones amb terrible ferocitat. Sovint les dissensions religioses foren alhora elements de redreç nacional i excusa per a la repressió. Així, el catarisme «justificà» la croada destructora de Simó de Montfort el segle XIII i el protestantisme hugonot, les grans matances del segle XVI. La Revolució acabà d'esclafar el federalisme occità i bretó.¹¹ La darrera oportunitat amb Mistral i el felibritge tingué també trista fi. El gran poeta acompanyà en la mateixa persona un pèssim líder. Avui la bella parla dels trobadors és només una antigalla i tan sols un miracle la podria fer reviscolar.¹² Aquesta és la veritable i poc coneguda història del poble occità.

Dins Occitània, la Roergue ocupa un lloc central. Als temps medievals comprenia els territoris de Rodés, Milhau i el Carlat. Rodés era un comtat amb capital en aquesta ciutat i comprenia un ampli espai a l'oest i al sud. Milhau era centrat en aquesta ciutat i el seu entorn, al sud i a l'est. El Carlat era un petit vescomtat que ocupava un extrem al nord. La Roergue entrà en bona hora en contacte amb Catalunya. Dolça de Provença, en mullerar-se amb el nostre Ramon Berenguer III (1112) li aportà com a dot l'ampli territori de la Provença marítima (del riu Durença al mar i del Roine als Alps) i també Milhau, el Carlat i drets al Gavalda i la Roergue. Millau es convertí en una de les bases més sòlides dels catalans a Occitània. Els seus segells municipals porten empremtats en una de les cares els noms dels nostres reis i encara al segell emprat el 1389 hi apareix l'heràldica catalana.¹³ Els comtes de Rodés, bé que conservaren llur autonomia, foren fidels vassalls i col·laboradors dels reis catalans, en els quals es recolzaven per a sostenir la seva sobirania enfront dels intents d'assimilació dels comtes de Tolosa, amenaça que aviat prengué un matís francès. Encara Enric II de Rodés (1274-1302) mantenia el seu comtat sota la protecció dels catalans, quan ja s'havia enrunat del tot el projectat estat catalano-occità i Jaume I hi havia fins i tot renunciat legalment amb el tractat de Corbeil (1258). Rodés fou, doncs, la darrera guspira de la presència catalana a Occitània.¹⁴

Pel que fa al Carlat, zona de procedència dels Crusafont, l'evolució fou una mica diferent. Des del 1112 fins al 1276 va pertànyer als reis catalans. En morir Jaume I i crear el Regne de Mallorca per al seu segon fill Jaume, hi incorporà també allò que li restava dels dominis occitans: Montpeller, l'Omelladès i el vescomtat del Carlat. El Carlat era, però, dels comtes de Rodés, de manera que els reis catalans només hi exercien l'alta sobirania.

⁹ A grans trets. Cal considerar encara per damunt la Provença una part del Delfinat.

¹⁰ Sobre el fracàs de la consolidació occitana, *vid.* Jordi VENTURA (1960). P. BONNASSIE (1979), p. 31-40. M. AURELL (1985/6), p. 175-195.

¹¹ Sobre els darrers assaigs occitanistes, *vid.* Jordi VENTURA (1991). També analitza el cas bretó.

¹² Darrerament l'estat francès ha creat la figura del pro-

fessor d'occità, però hom comprova sobre el terreny que el major afany és de demostrar que aquesta llengua és en excés fragmentada i, per tant, inviable. Sobre Mistral *vid.* també R. LAFONT (1991).

¹³ Martin de FRAMOND (1982). Segells 370-374, p. 290-294.

¹⁴ Sobre les relacions catalano-occitanes, *vid.* J. VENTURA (1961). M. CRUSAFONT (1982), p. 623-630.

Aquesta fou renunciada al rei de França per Jaume III de Mallorca el 1349. La plena sobirania francesa no s'hi afermà, però, fins el 1531. Curiosament el 1642 els sobirans francesos cediren el Carlat als prínceps de Mònaco, de manera que es restablí l'antic pont dels temps de Dolça de Provença amb un territori provençal. No fou fins el 1789 que el Carlat entrà, del tot i definitivament, a formar part dels dominis de França.

LA ROERGUE I LA SEVA GENT

La constant històrica més persistent de la Roergue és la pobresa. Els trets que podrien definir la seva mentalitat: treball, tradició, religiositat.

El país roerguenc té un clima de muntanya que es fa més rude encara vers el Nord. Així, al Carlat hi tindrem una llarga persistència de la neu a l'hivern i clima de forts contrastos.

L'agricultura i la ramaderia han estat les fonts tradicionals de sosteniment, amb un paper important dels castanyers i una certa explotació de la fusta i del carbó. Vins i formatges (roquefort) complementen els productes del país.

La forta religiositat degué afavorir les famílies nombroses i la manca d'un mecanisme selectiu en la transmissió del patrimoni familiar abocava a clans de patrimoni compartit però difícilment realitzable. L'hereu principal, que solia rebre un quart dels béns, passava sovint tota la seva vida maldant per a refer la unitat de l'«ostal» indemnitzant germans i germanes. D'altra banda, els segons i les noies tampoc no tenien una base suficient per a poder establir-se per si sols. D'aquí les àmplies famílies i la baixa i tardana nupcialitat com a contrapunt i defensa enfront d'una alta natalitat.

Religiositat i tradició, devien comportar també el costum de voler mantenir dins la família uns noms especialment estimats. Així, entre els Crusafont, Pere i Joan. Com que la mortalitat era molt alta entre els infants, hom posava aquests noms a dos o tres fills diferents.

Durant molts segles els roerguencs empenyeren les rutes del Llenguadoc on es llogaven

temporalment, sia com a serradors, sia com a veremadors o per altres tasques rudes. Això afavoria la possibilitat d'obtenir uns ingressos extraordinaris; als hereus per a ajudar-los a completar o ampliar el seu patrimoni i als fadristerns per a adquirir terres per a ells i emancipar-se.

Quan el segle XIX es crearen les grans vies de comunicació i la xarxa ferroviària, les terres de muntanya quedaren encara més aïllades en no poder-se beneficiar d'aquests avantatges per a la comercialització dels seus excedents. Això féu que les emigracions temporeres s'anessin convertint en definitives.

Gent treballadora, un xic tancada i procedent d'heretats rurals, poc tenia d'arrel proletària. Abocats ara a les grans ciutats (París, sobretot) els «avaironesos» eren apreciats per la seva laboriositat i poques exigències. Aviat, però, obrien el seu propi negoci, molt sovint petits establiments, bars o restaurants. És també característic que on s'instal·laven grups d'emigrats d'aquest mateix origen, sorgia immediatament un cert moviment solidari que conduïa a crear associacions.

La misèria endèmica a la Roergue no començà a minvar fins que l'establiment de l'escolarització obligatòria els obrí el camí vers el funcionariat i la mentalitat canvià pel que fa a les famílies nombroses. Es tracta de fets molt recents: l'escolarització generalitzada s'iniciaria amb el nostre segle i el fre a la natalitat no s'operà fins després de la gran mortalitat de la guerra 1914-18 en què deixà la vida el 10% dels habitants, certament joves solters o casats de poc. Fou com un escarment col·lectiu, com una presa de consciència d'haver dut al món carn de canó.¹⁵

ELS SENYORS DE CRUSAFONT

Un xic més amunt d'Entraigues, seguint la carretera de Montsalvi, un indicador assenyala el camí que mena a Crozafon.

Es tracta d'un petit agregat de set o vuit cases, presidit per l'antic casal que li donà nom i que forma part avui del municipi d'Engualès. La seva

¹⁵ Dades extretes essencialment de VVAA (1987).

FOTOGRAFIA 2. L'antic mas de Crusafont és avui un llogarret on s'accedeix per camí de terra seguint la indicació marcada en la forma afrancesada Crozafon.

«descoberta» per nosaltres l'any 1989 ens ajudà molt a aclarir l'origen i l'evolució de les branques familiars.

La menció més antiga que hem trobat del Mas de Crozafond és del 1286. En aquesta data Eustache de Beaumarchais¹⁶ adquiria tots els drets sobre els masos de Crozafond i Escobilho.

El lloc de Crozafon és, sens dubte, el que donà origen al llinatge, que trobem consignat per primera vegada ja al segle XV: l'any 1434 Pere de Crusafont, senyor de Crusafont dota la seva filla Joana amb 50 florins en maridar-la amb Durand de la Traversière. Pere de Crusafont devia ésser, doncs, posseïdor d'una petita senyoria entorn del

seu mas i devia fruir d'una fortuna d'una certa consideració, ja que de la mateixa font anterior sabem que els més alts dots arriben a un màxim de 62 florins mentre que els més baixos només atenyen els sis florins.¹⁷

Més endavant ens apareixen dos Joan Crusafont, notaris, l'un a Entraigues el 1609 i l'altre a Golinyac el 1613. És probable que es tracti de pare i fill ja que essent Entraigues força més important que Golinyac no sembla pas que hagi passat de l'una a l'altra població. D'altra banda, ens consta que la menció del 1609 es tracta d'un testament.¹⁸ Era freqüent que els petits terratinents arrodonissin els seus ingressos amb aquests càrrecs oficials.

¹⁶ A. GINISTY (1979). Aquesta obra ens ha estat de gran utilitat, no tan solament per aspectes d'història local sinó també generals de la Roergue, p. 44.

¹⁷ *Ibid.*, p. 108-109.

¹⁸ Henri AFFRE (1981). (La 2a ed. reuneix tots dos vols.), p. 46 i 48. Llibre igualment amb una gran riquesa de dades.

Les notaries, d'altra banda, els oferien la possibilitat d'informacions privilegiades sobre les compravendes de terres.

L'any 1647 «l'honesta jove Francesca de Crusafont, filla de Joan Crusafont i Antonieta Austri, casats, de Crusafont, es casa amb Joan de Veyrières, fill legítim del noble Joan de Veyrières i d'Anna de Galauba, de Bermoya, a l'Alvèrnia».¹⁹

Sembla molt probable que aquesta Francesca sigui hereva de la casa de Crusafont perquè uns anys més tard consta un tal Antoni de Veyrières com a propietari de Crusafont. Sembla clar, doncs que la propietat ha passat a un fill o descendent del matrimoni entre Francesca de Crusafont i Joan de Veyrières.²⁰

La notícia més tardana referent als Crusafont com a senyors de Crusafont la trobem l'any 1680: Maria de Mommoton, vídua de Lluís Crusafont, difunt, i que havia estat senyor de Crusafont i hi habitava, fa referència al seu matrimoni, que sembla situable cap al 1660 o cap al 1670.²¹ Aquesta darrera notícia no contradiu la pèrdua de Crusafont pel llinatge car no ens consta pas que Lluís hagués tingut descendència. La casa passà més tard als famosos germans Carrié, el més conegut dels quals fou J. A. Carrié de Boissy (1764-1848). Fou general de Napoleó, participà en les guerres peninsulars i es retirà amb el grau de Mariscal de França. Ell féu modificar la propietat de Crusafont fins a donar-li aspecte d'un castell.²² El perfil de la casa no degué variar després d'aquella reforma i ara hi retrobem una àmplia planta en creu i en un dels angles interiors que dona al pati central una gràciosa entrada amb cúpula rodona que conserva la seva coberta de pissarra. La resta de l'edifici és avui força malmesa, excepte una ala que se n'ha disgregat i que han restaurat els nous propietaris. Més difícil resulta ara imaginar quins havien estat els acabats de dalt i si posseïa alguna torra com sembla indicar-ho la descripció que en fan les cròniques d'aquella època.²³

Els senyors de Crusafont degueren, doncs, extingir-se amb Joan de Crusafont i la seva filla Francesa i Lluís, potser un germà d'ella. En endavant trobarem altres Crusafont habitant al lloc de Crusafont però sense el tracte de senyors. És evident que llavors Crozafon no era ja una única casa sinó un lloc i ja se'l menciona com a un *village*. En altres cases degueren restar branques menors de la família, mentre el patrimoni central anava a raure als nous senyors de l'època: els militars que havien fet fortuna amb les campanyes imperials. És el cas dels Carrié.

Si la casa pairal s'havia perdut, aviat els altres Crusafont que habitaven a les masies immediates desaparegueren d'escena. Moriren o emigraren, però el fet és que l'any 1760 trobem la darrera menció. Des de llavors fins avui no hi ha cap rastre de persones de cognom Crusafont a la casa d'origen ni als masos immediats.

Tres branques menors subsistiren, però, en tres llocs propers: Montarnal, Soulié i Escobillo.

ELS CRUSAFONT DE MONTARNAL

Montarnal és un llogarret relativament proper a Crusafont, pertanyent al municipi de Senergues, el nucli principal del qual es troba uns quilòmetres al sud d'Entraigues.

L'any 1755 Antoni Crusafont, cirurgià i habitant encara de Crusafons (devia ésser un fadrister) esposà Maria Lacroix, de Montarnal. Aquesta branca ens ressortí el 1898 perquè un descendent, de nom Paulí, es casà amb una Maria Blanadet, d'Engualès. Igualment aparegueren notícies d'un germà seu de nom Germà-Pere, especier a París, que es casà el 1907. Cap dels dos germans tingué fills mascles que els sobrevisquessin i sembla que el cognom s'extingeix amb una filla de Paulí de nom Maria-Àngela que, nascuda el 1902, vivia encara, fa uns anys, a Bordeus.

Certament que sempre pot haver-se escapat algun brot a la nostra percaça, però cal dir que els

¹⁹ GINISTY, *op. cit.*, p. 273.

²⁰ AFFRE, *op. cit.*, p. 238 i 245.

²¹ Arxius Dep. Rodés. Reg. E-1895. Notari Marion. 1680/82, p. 1413.

²² AFFRE, *op. cit.*, p. 280, vol. II.

²³ En un país tan castellor com França quan hom parla d'una masia fortificada o d'un petit castell se l'anomena *manoir*. Quan es parla de *chateau* hom es refereix ja a una construcció important.

Crusafont francesos feren una recerca per mitjà del minitel i no trobaren altres Crusafont en tot França.

ELS CRUSAFONT DE SOULIÉ

El rierol Crozafon, que discorre per sota del mas d'aquest nom, s'uneix al rierol de Crozuan i després al de Solinhac per anar a desguassar, finalment al riu Lot (o bé Olt) a l'engorjat que s'inicia poc després d'Entraigues. Just al costat de l'aigua-barreig i dalt d'un tallat hi ha la masia de Soulié. Es troba, doncs, tan sols uns tres quilòmetres al sud de Crozafon.²⁴

Els Crusafont de Soulié apareixen tardanament, vers el 1820, i ja consten sistemàticament com a Crozafon, forma amb què els denominarem en endavant. És possible que siguin una derivació dels de Montarnal i tampoc no és impossible que provinquin d'Escobillo.

L'ascens dels Crozafon de Soulié és típicament «avaironès» ja que sembla seguir fil per randa el procés de caire general que abans hem assenyalat.

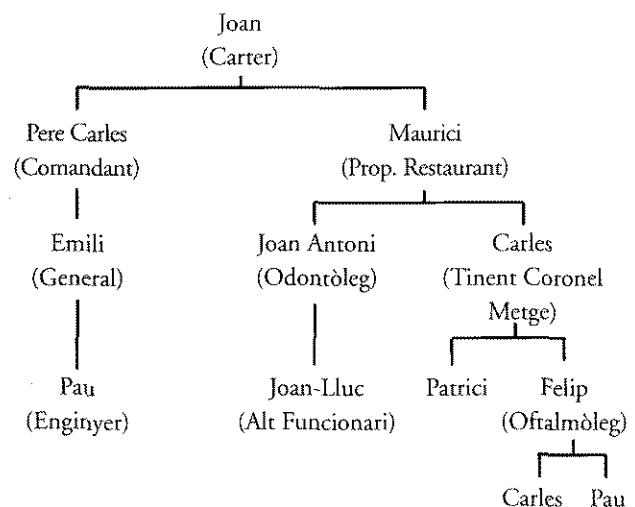
Joan Baptista Crozafon, esposat amb Marianna Lalo s'instal·là a Soulié vers el 1820 com a simple parcer. Aquell mateix any, la seva muller, amb només 18 anys, posa al món la primera criatura, Maria-Joana, que només viurà dos anys. Aquest malaurat inici no aparta pas la família del programa tradicional: l'any 1821 neix Pere, el 1822 Antoni, el 1824 Joan Pere, el 1827 Georgina, el 1829 Joan Baptista, el 1830 Joan, el 1831 Josep i el 1834 Marianna. En total, doncs, sis fills i tres filles, feixuga càrrega per a un pagès parcer. Que la misèria degué ésser endèmica ens ho fa entreveure trobar, anys més tard, dos dels fills fent de criat; Josep a St. George, prop d'Entraigues i Joan-Pere justament a Crozafont, l'antiga casa pairal.

L'ampla fillada aviat es delmà. Ja hem dit que la filla gran mor als dos anys. Antoni i Josep acabaran desapareixent d'escena sense deixar dades. Joan s'esposà el 1872, però morí als 47 anys sense deixar descendència. Joan Baptista, que s'havia establert com a venedor de fruita a Entraigues, mor als 48

anys, sense deixar fills del seu matrimoni amb Maria Andrieu. Tampoc no tenim notícies posteriors de les dues filles petites, Georgina i Marianna, llevat del casament d'aquesta darrera el 1860. Joan Pere, de primer criat a Crozafon s'esposà als 38 anys i continuà com a parcer a Soulié. Uns anys més tard apareix com a propietari a La Couderle, lloc on morí als 77 anys sense deixar descendència perquè el seu primer fill morí als 16 anys i dos més ja li nasqueren morts.

Ens resta només el gran, Pere, que s'establí com a sabater a Entraigues. Amb ell comença a canviar el signe de la fortuna familiar. Esposat el 1849 amb Caterina Cotelí, tingué només tres fills, dos nois i una noia. El gran, Joan, obtingué una creu de guerra el 1870, als vint anys i potser això li facilità una plaça de carter a Entraigues mateix. L'altre fill no deixà posteritat, de manera que el cognom continuà només amb Joan. Aquest es casà el 1875 amb una modista, Victòria Pradalier, i ja pogueren donar estudis al fill gran, Pierre Charles, que féu la carrera militar, mentre que el segon, Maurici, obrí un restaurant. Dues altres filles moriren solteres i una tercera es maridà sense que en coneguem posteritat.

L'ascens de Joan al funcionariat obrí, doncs, àmplies possibilitats a la seva nissaga. Fem-ne l'esquema:

²⁴ Vid. carta citada a nota 6.

FOTOGRAFIA 3. *El mas d'Escobilho, primera estada dels fadristerms Crusafont d'on sorgí Joan Baptista Crusafont, emigrat a Sabadell.*

La fortuna ha comportat també, però, la diàspora. Joan i els seus fills, Pere Carles i Maurici visqueren encara a Entraigues. Emili es traslladà a Espalion i el seu fill viu a Albi. Joan Antoni viu a París, Patrici a Neuilly i Felip i els seus fills a Niça. No resta, doncs, cap descendent d'aquesta branca, l'única que subsisteix a França, a la Roergue.²⁵

La branca de Soulié dels Crusafont resta fortament marcada per la dedicació militar i és la figura més admirada la del general Emili, que era el que constava a la guia d'Espalion i que, mort el 1981, ja no vaig arribar a conèixer. Fou la seva vídua la que donà dades d'ell i la seva branca familiar, que no passaven, però, de Joan, el carter.

²⁵ Evidència verbal. Patrice CROZAFONT i Suzanne BALDOIRES, vídua del general Emili. Arbre completat als arxius d'Entraigues.

Pere Carles fou comandant de la Guàrdia Republicana a París i fou el responsable de la seguretat del Congrés de Diputats. Carles, tinent-coronel metge participà en les guerres colonials i morí l'any 1971 en un accident d'aviació en tornar de Saigon.

El general Emili féu la carrera al cos de gendarmeria. Anà igualment a les guerres colonials on es distingí per la seva diplomàcia i el seu enginy per a sortir indemne de les més perilloses missions. Cap dels Serveis d'Intelligència, afavorí De Gaulle en la seva cursa vers el poder. L'èxit de De Gaulle arrodoní la seva carrera, que tancà amb el grau de Comanador de la Legió d'Honor amb palmes, entre altres distincions.²⁶

²⁶ GINISTY, *op. cit.* pel que fa a Carles. Evidència verbal, Suzanne BALDOIRES per al general Emili.

Tant Pere Carles com Emili eren encara avui recordats amb afecte a tota la regió. Posant en pràctica el sentit solidari dels «avaironesos» ajudaven sovint els seus ciutadans, els obrien camins i els resolien afers a París.

ELS CRUSAFONT D'ESCOBILHO

Aquesta és la que generà la branca de Sabadell.

Un Joan Crusafont nascut el 1683 i esposat amb Maria Biarnès s'establí a l'inici del segle XVIII al mas d'Escobilho. Recordem que aquest mas apareix també el 1285 dins els drets adquirits per Eustache de Beaumarchais. És fàcil, doncs, que Joan fos un fadrístern i que obtingués aquesta propietat, probablement menor, com a herència.

Retrobarem Escobilho sota l'estrafeta grafia de Les Quivilloux al nord del mas de Crozafon, a uns cinc o sis quilòmetres en línia recta i ja dins el municipi de Pons. Els tres avis que hi vivien encara parlaven l'occità amb normalitat, per bé que una de les dones reptà l'home quan se m'hi dirigí. És el fantasma del *patois* que ha dut els occitans a avergonyir-se de llur pròpia llengua. Els avis no tenien cap noció que allí hi hagué viscut gent del cognom Crusafont. Això no té res d'estrany perquè l'estada a Escobilho fou breu. Hi visqueren encara el fill Joan, que es casà amb Caterina Batut i tingueren vuit fills. Només el gran i el petit es casaren i ambdós feren enllaços econòmicament favorables. El petit, Pere, s'esposà ja gran amb Maria Beures que li aportà en dot la vinya de Lascarrières, una propietat probablement notable. Tingueren un sol fill, de nom Pere, que morí als pocs mesos, de manera que la vinya acabà per engruixir el patrimoni del germà gran, també de nom Pere.

El gran dels Pere, nat el 1730 es casà el 1769 amb Lluïsa Selgues, que aportà a la família l'heretat anomenada Blandon, a Souliaigues, un poc més a prop del nucli principal de Pons. Tota la família es traslladà a la nova propietat que comprenia, com veurem, una casa i diferents peces de terra. Curiosament, el nom de l'heretat feia a voltes la funció de segon cognom i així trobem en

alguns registres de naixement mencions com ara Joan Crusafont Blandon.

Lluïsa Selgues, que tant havia canviat la sort familiar, moria al cap d'un any de casada, de sobrepert, mentre la filleta que en va néixer, Margarida, moria igualment als pocs mesos.

El 1772 Pere es casà en segones noces amb Marianna Cases, que el mateix any li donava ja el primer d'una sèrie de set fills.

De què disposava Pere Crusafont per a mantenir la seva nombrosa fillada? L'implacable fisc francès ens dóna una exacta relació dels seus béns l'any 1793, quan ja li havien nascut tots els fills:

TAULA 1. De les distribucions municipals de Pons, 1793.

Animals	Terres (o produccions anyals)
1 vaca	1 quartera de blat
1 bou	0,3 quarteres de blat negre
5 bocs	0,2 quarteres de llegums
15 bens	25 quarteres de castanyers
5 anyells	5 quarteres de trufes
1 cabra	8 quarteres de llanes
1 truja	50 quarteres de fenc
1 ase	12 quarteres de palla
	2 quarteres de vi ²⁷

Si tenim present que la quartera de la zona equivalia a uns 500 metres quadrats veurem que Pere no disposava pas d'una gran propietat, però que es podia sostenir. Pensem que Bernat Crozafont, probable oncle seu, casat i sense fills, no tenia animals i els seus béns es reduïen a: 1 quartera de blat, 1,1 quarteres de trufes, 2 quarteres de blat negre, 25 quarteres de fenc, 1/2 quartera de llegums 4 quarteres de palla, 10 quarteres de castanyers i 0,8 quarteres de vi.²⁸

D'altra banda, la mortalitat havia clavat la seva urpada a la fillada, de Pere i s'havia endut quatre dels seus set fills. Només li quedaven el gran, Joan,

²⁷ Arxiu Dep. Rodés. Distribucions municipals de Pons. 1793. Reg. 2E. 236. 8.

²⁸ *Ibid.*

FOTOGRAFIA 4. L'heretat dita Blandon, a Suliaigues on passaren a residir els Crusafont des d'Escobilho al principi del segle XVIII.

nat el 1772, el segon Joan, nat el 1776 i un tercer Joan, aquest Baptista, nat el 1781. Havien mort Gaspar, el 1795, en néixer, Antonieta, morta també en néixer el 1779 i probablement també Antoni, nat el 1780, per bé que no ens consta la seva mort. Tampoc sabem res de Brígida, nada el 1777.

Dels tres Joans supervivents, el mitjà sembla que restà solter, el petit es casà el 1811 amb Margarida Madamours i el gran es casà amb Marie-Jeanne Fedó.

No sabem res del petit, Joan Baptista, que desapareix d'escena. No és pas impossible que acabés generant la branca dels Crozafont francesos si hagués quedat vidu de Margarida i s'hagués casat amb Marianna Lalo vers el 1817. Recordem que un Joan Baptista, casat amb Marianna Lalo, és l'origen d'aquella branca a Soulié. Probablement per saber això ho hauríem de cercar a Leucamp, la població d'origen de la seva esposa i on potser s'establí.

El gran dels Joans, el casat amb la Marie-Jeanne Fedó: és ja el pare del Crusafont que emigrà a Sabadell.

Joan i la Fedó, casats el 1798, tingueren 9 fills, quatre dels quals moriren en néixer. El gran i hereu de nom Joan va néixer el 1800 i l'altre fill que restà viu, Joan Baptista, el 1811. Hi havia, doncs, altres tres germanes: Brígida (1807-1890), Marianna (1809-1861) i Caterina (1815?-1857).

Quins eren els béns de Joan Crozafon i Maria Joana Fedó? L'any 1806 el seu pare havia testat deixant-li la quarta part dels seus béns dins els quals s'havia de comptar tot allò que havia rebut en casar-se el 1798. Llavors vivia encara la mare, Marianna Cases, que morí el 1807. D'altra banda, és segur que s'incorporà al patrimoni familiar la vinya de Lascarrieres que els deixà l'oncle Pere, el casat amb Maria Beurés i que morí sense fills.

Als arxius Departamentals de Rodés hi ha una munió d'actes de compra, venda, préstec, empenyorament i tractes entre parents i forans que semblen revelar un ampli programa d'afermament patrimonial, tant en temps de Pere com del seu fill Joan i del seu nét, primogènit, dit també Joan. No varem entrar en més detalls, però sí que tenim la relació dels béns que comprenia l'heretat de Blandon el 1830, a la qual s'havia afegit la vinya de Lascarrieres. L'exacte fisc francès ho tenia tot perfectament mesurat.²⁹

TAULA 2. *Del cadastre de 1830.*

Tipus	Superfície	Rendiment	en francs C	
Vinya (802)*	9 àrees	40 cent.	1,88	3
Castanyers (900)	14 àrees	50 cent.	0,44	4
Castanyers (903)	6 àrees		0,72	2
Casa, granja i pati (922)	2 àrees	0,3 cent.	0,32	1
Prat (935) 1 ha.	0,4 àrees	80 cent.	17,61	4
Vinya (953)	5 àrees	60 cent.	0,34	5
Castanyers (957)	29 àrees	20 cent.	3,50	2
Jardí (958)	6 àrees	80 cent.	2,58	2
Vinya (963)	5 àrees	40 cent.	0,54	4
Pastura (964)	1 àrees	88 cent.	0,19	2
Terra (1094)	66 àrees	30 cent.	2,98	3
Castanyers (1095)	91 àrees	20 cent.	4,56	4
Castanyers (1016)	16 àrees	10 cent.	0,48	4

* Els núms. entre parèntesis indiquen el núm. de la finca i la columna C la categoria de la terra calculada de l'1 al 5 de millor a pitjor.

Si tenim present que 1 quartera = 5 àrees i 1 àrea = 100 m² observarem que el patrimoni en terres s'havia acrescut.

Malgrat tot, no mancaren boques per alimentar. Joan, el primogènit del Joan casat amb la Fedó, esposà el 1825 una vídua, Anna Bac i, curiosament, el matrimoni fou dissolt per mutu acord, mesos després, tot pactant de no reclamar-se res mútuament. El mateix any, Joan es casava amb Joana Lescur, de qui tingué 8 fills. Malgrat tot, el cognom s'acabà extingint a Pons, ben aviat.

FOTOGRAFIA 5. *El general Emile Crozafon, la figura més destacada dels Crusafont de la branca francesa.*

ELS «AVAIRONESOS» IMMIGRANTS DE SABADELL

Joan Baptista Crusafont era serrador «de llarg»; és a dir, feia l'operació d'obtenir peces dels troncs. Abans del segle XIX era un dels oficis adients per a les emigracions temporeres que es dirigien sobretot vers el Llenguadoc, però que també penetraven a voltes a Catalunya i fins a l'Aragó.³⁰ A la Roergue, els d'aquest ofici se'ls coneixia com a *ressaires*. És, doncs, possible que l'emigració definitiva de Joan Baptista ja hagués estat precedida per altres desplaçaments temporers.

El que és segur és que Joan Baptista Crusafont no vingué pas sol a Sabadell. Tot un grup d'amics vingué a establir-s'hi vers el 1840. El nombre és incert. Segons la tradició familiar eren set. Una vella dama de la família Gausente ens indicava que havien estat tres; Crusafont, Gausente i Vié i que

²⁹ Arxiu Dep. Rodés. Cadastre 1830.

³⁰ Roger BÉTEILLE (1987), p. 380.

havien esposat tres germanes. Per la nostra banda, hem trobat per a aquesta mateixa època la vinguda d'un Joan Palat d'Entraigues. Quatre, doncs, com a mínim, set com a màxim i que alguns es casaren amb germanes de cognom Valls sembla també cert. És segur, si més no, que es casà amb Rosa Valls, de Sabadell, l'immigrat Joan Baptista Crusafont.

Quan Joan Baptista prenia la dura decisió d'una emigració definitiva, ja entrat el segle XIX, la Roergue es trobava en un veritable atzucac. El panorama familiar no li era pas menys desfavorable: no solament hi havia els seus vuit germans sinó els vuit fills que ja tenia per aquell temps l'hereu. Ja hem dit, però, que passada una generació ja no restarà a Pons ningú amb el cognom de Crusafont.

Joan Baptista trencà la tradició d'amples fillades. Tingué dos fills i dues filles i tots es casaren amb sabadellencs.

Joan, el fill gran, es casà amb Joana Montllor i originà una de les nissages sabadellenques que es caracteritzà per emprar la forma Crusafon i seguir la línia tradicionalment «avaironesa» d'anar assegurant el benestar dels seus amb una ascensió econòmica sostinguda. La figura potser principal d'aquesta branca, Feliu Crusafon Griera (1912-1992), industrial i vice-president del Banc de Sabadell.

El petit, l'Agustí, només fou «avaironès» per la nissaga, ja que arribà a tenir vuit fills. Per la resta, s'apartà de les preocupacions tradicionals i, lluny d'escarrassar-se per consolidar una fortuna, anà treballant de fuster mentre dedicava el lleure a escriure obres de teatre en vers. Visqué un temps a Castellar del Vallès, on situa l'acció de l'única obra de teatre que ens ha arribat: *Ara...!!*, de caràcter moralitzant i satíric. També sabem que pertangué, ja a Sabadell, al Círcol Republicà Federal i que tingué paper en la implantació de les primeres escoles laïques. La branca d'Agustí emprà la forma Crusafont.

³¹ M. CRUSAFONT I SABATER (1984), p. 72-75.

³² El retrobament del manuscrit *Algunes anotacions de la vida d'Isidre Crusafont Domènech*, autobiogràfic, ens permet corregir algunes dades cronològiques errònies de l'anterior escrit i ens aporta noves informacions sobretot en l'aspecte

FOTOGRAFIA 6. *Isidre Crusafont i Domènech, pare de Miquel Crusafont i Pairó.*

A la nissaga d'Agustí hi trobem pintors (Ferran), poetes (Enric), meteoròlegs (Carles Benet, fill de Rosa) i un polític: Isidre Crusafont, pare de Miquel Crusafont i Pairó.

ISIDRE CRUSAFONT I DOMÈNECH

En una altra ocasió ens hem ocupat d'Isidre Crusafont pel que fa a la seva trajectòria vital.³¹ Breument glossarem ara la seva actuació en l'àmbit polític.³²

polític. Ens valdrem igualment d'altres fons de l'arxiu familiar. Contrastarem aquestes informacions amb les referències que dóna A. CASTELLS (1980) i l'informe de gestió municipal que publicà el CRF (1934), *Trenta-tres mesos de gestió municipal*.

Després d'uns anys de primera escolarització a l'Escola Pia, fou traslladat a les escoles laiques que havien promogut els federals. Aquest canvi, relatat amb un deix de recança en un seu escrit autobiogràfic, potser marcà per sempre la seva actuació en aquest aspecte. Decidit partidari de l'escola pública i laica, defensà sempre la necessitat de mantenir el paper substitutori que havien de fer les escoles religioses per manca de capacitat de les públiques. I si hem de creure Castells, s'excedí en aquesta defensa. Podem assegurar que era un republicà convençut i que, sens ésser religiós, mai no arribà a l'anticlericalisme.

Vers els 10 anys s'acabaren per a ell els estudis i entrà de «sagal» a la fàbrica de draps d'Esteve Serra i Verdaguier a la secció de tondoses amb un sou de 5 pessetes la setmana i jornada d'11 hores. Dos anys després passava a menador amb augment de 7,5 pessetes setmanals. Tingué llavors un greu accident que li malmeté per sempre la mà esquerra, que li quedà mig atrofiada. Més endavant passà als telers a mullar canons. Però malgrat les millores de sou, les llargues jornades el feien sentir esclau, li privaven de poder anar a l'Escola de Música i, sobretot, no li feien albirar un futur clar. Als 16 anys decidí de reprendre l'ofici familiar de fusteria i establir-se per ell. No ho assolí fins als 27 anys, i entretant feia doble jornada, l'una a casa i l'altra en un taller on treballava d'oficial. Un any més tard, el 1907, es casava.

Ara finalment un xic alliberat, pogué dedicar un cert temps a la seva indubtable vocació política. L'«honest» Círcol Republicà Federal d'aquell temps, segons qualifica Castells, pressionava a fons des de l'oposició: assolí que el darrer tram del F.C. de Catalunya fos subterrani i no de superfície com s'havia projectat i protestà de les irregularitats en els allistaments per a la guerra d'Àfrica.

L'any 1921, Isidre Crusafont era presentat candidat pel Círcol (en endavant CRF) i sorria elegit per votació popular. La minoria republicana (3 regidors, un d'ells CRF) s'afanyà a actuar. Acabats

d'elegir, pressionaren l'alcalde perquè davant la crisi existent (després de l'eufòria 1914/18) assagés de trobar fórmules per a un millor repartiment del treball. Igualment acusava els empresaris de voler mantenir els guanys excessius del període de la guerra europea i d'ésser poc competitius. El CRF d'aquest temps d'oposició era dirigit bàsicament per Jaume Ninet, Isidre Crusafont i Galileu Molins.³³ L'activisme d'Isidre li valgué d'ésser detingut poc abans de la implantació de la Dictadura. «Però com que tenia tot el suport popular, tothom ens portava tota mena d'obsequis i ho vaig passar bastant bé: només faltava la llibertat»,³⁴ explica ell mateix.

Acabat el període dictatorial li fou encomanada una arriscada i difícil tasca: formar part en nom del CRF de la Comissió de Responsabilitats que analitzà l'administració municipal immediatament anterior. Malgrat les «denúncies i coaccions», a pesar de les «pressions econòmiques i les amenaces personals»,³⁵ la Comissió actuà ardidament i denuncià amb tota claredat els greus desfalcs i malversacions del temps de la Dictadura, i traslladà sovint les actuacions a l'àmbit judicial. Poc més tard, el CRF li agraià la seva valentia i en un acte d'homenatge li fou lliurat un pergami signat pel CRF (Simó Piera), el Centre Obrer Federal (Laureà Farné) i el CRF-C.A. (Joan Valls) en què se li deia «Tostemps heu donat el bon exemple de la vostra fidelitat i esperança en les idees republicanes quan eren negades i perseguides» i li mostraven «l'agraïment perdurable que ens mereix la vostra patricia gestió que, sempre, s'ha mantingut en noblesa a l'altura de l'ideari estimat i ha correspost amb zel als afanys dels homes que el professaven».³⁶

A les transcendents eleccions del 12 d'abril de 1931 fou novament elegit regidor amb un gran nombre de vots.³⁷ Es constituí llavors l'Ajuntament republicà en el període delicat d'immediata implantació del nou règim polític a l'Estat.

Governar, certament, no fou tan planer com actuar des l'oposició. Castells, que ja no els considerava tan sencers en aquesta etapa, reconeix això no

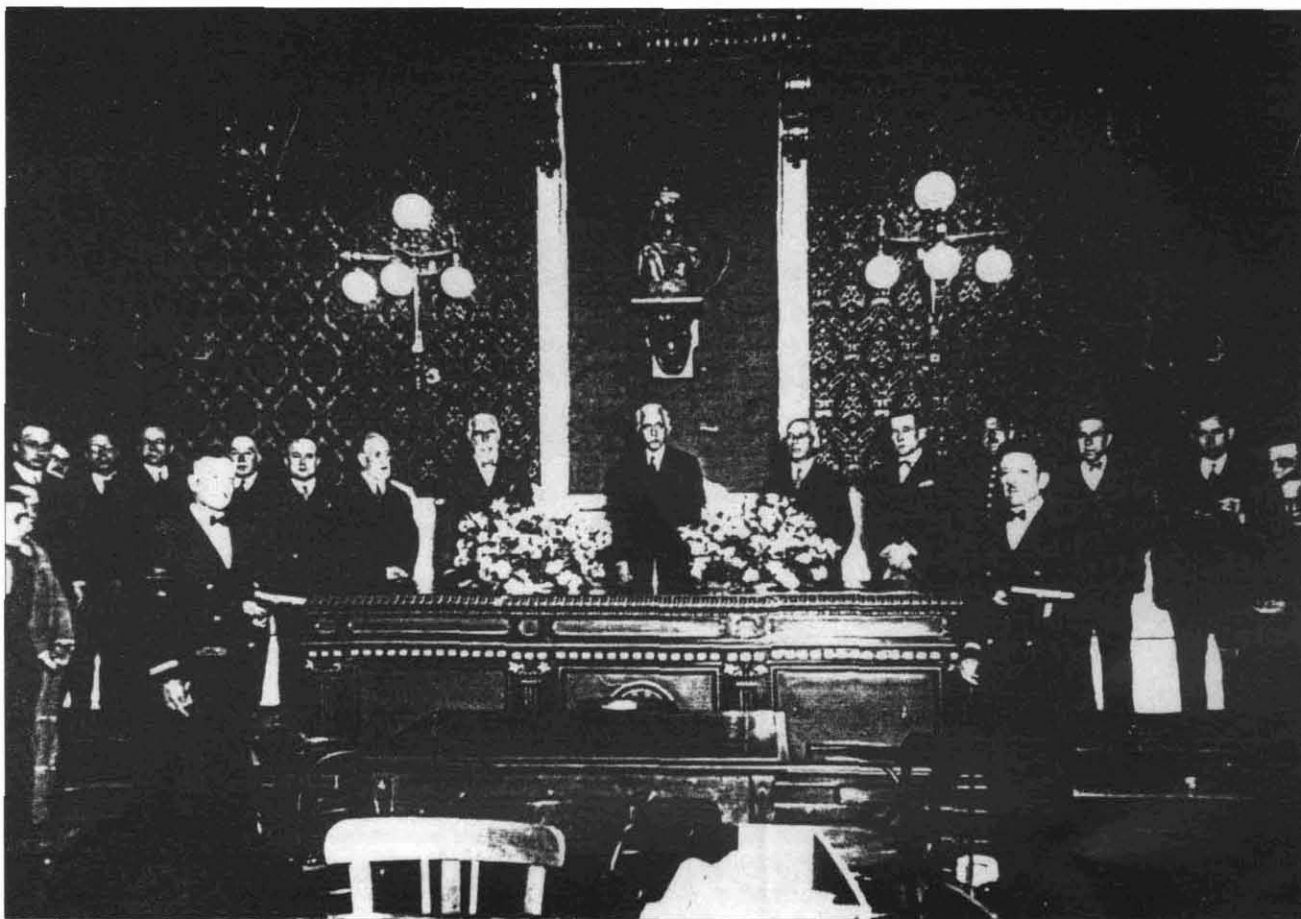
³³ CASTELLS, *op. cit.*, p. 17-24.

³⁴ *Algunes anotacions... op. cit.*

³⁵ CASTELLS, *op. cit.*, p. 18.2-18.8.

³⁶ Diploma original. Arxiu família Crusafont.

³⁷ Obtingué 851 vots entre un màxim de 1067 i un mínim de 256 entre els regidors elegits. *Trenta-tres mesos... op. cit.*, p. 21-22.

FOTOGRAFIA 7. El regidor Isidre Crusafont, cinquè a la dreta del president Macià, el dia de la seva visita a Sabadell.

obstant que «eren una mena de quixots» i que «foren els que més feren per la cultura».³⁸ Efectivament, en els tres anys escassos de mandat duplicaren el nombre d'escoles (de 4 a 8), prepararen la segona ampliació, crearen el Museu d'Història, reestructuraren l'Escola de Música, feren cursos de català i varen llançar un grup de publicacions bàsiques. Aquestes foren *Elements d'Història de Sabadell* de Miquel Carreras, *Llibre de la Llei i de la Ciutadania*, *El problema de l'ensenyança primària a Sabadell* i *Trenta-tres mesos de gestió municipal* que resumeix l'actuació d'aquest consistori entre l'abril de 1931 i el gener de 1934.

Però aquest no fou pas l'únic aspecte a tenir present. Isidre Crusafont, presidint les comissions de Foment i Sanitat, podia presentar al seu full de

serveis el recondicionament del Mercat, la restauració in extenso de la llarga xarxa vial (25 km), la creació del servei d'inspecció d'indústries fraudulentas, l'endegament de l'aeròdrom, la construcció i la posada en servei del Parc de Desinfecció, la campanya antiràbica i la construcció dels safareigs públics del carrer d'Elionor de Montcada. Una altra tasca delicada: la revisió de càrrecs i nivells del funcionariat municipal després del desgavell de la Dictadura.

Amb desencerts o no, la tasca dels federals en un termini tan curt i que no es limita pas al que hem relacionat, fou impressionant. Amb raó podia dir Ribé, el batlle sortint el 1934, que el consistori entretant «podria donar-se per satisfet si sortia d'aquesta casa com nosaltres en sortim».³⁹ De fet, el

³⁸ CASTELLS, *op. cit.*, 19.6

³⁹ *Ibid.*, p. 20.17.

FOTOGRAFIA 8. Miquel Crusafont i Pairó i la seva esposa Júlia Sabaté en un viatge a Peníscola.

1934 el CRF havia optat per una renovació dels seus mandatariis municipals, a més de fer bloc amb Esquerra Republicana i Unió Socialista de Catalunya. Guanyà de pla, obtenint 10 de les 24 places de regidor, varen ser cinc i una respectivament per als seus aliats d'ERC i USC i les vuit restants per la Lliga. Hi hagué en aquestes eleccions greus alteracions protagonitzades pels anarquistes.⁴⁰

Isidre Crusafont no es presentà aquesta vegada, però continuà la seva actuació política fins a les eleccions del 1936. Es mostrà llavors radicalment en contra d'admetre els anarquistes en el Front Popular afirmant rodonament que no volia veure's junt amb la «xusma».

«Sortida de to» diu Castells.⁴¹ En recordar-ho, escriu Isidre Crusafont: «Amb el Front Popular

s'esfondrà la Segona República i vaig veure clar que a Espanya no hi havia republicans sinó només uns quants homes de bona fe».⁴²

En represàlia per la seva retirada, els anarquistes trencaren els vidres de la farmàcia que acabava d'estrenar el seu fill, Miquel Crusafont i Pairó.⁴³

Isidre Crusafont, que no havia tingut la fortuna de poder estudiar, es complagué a poder donar estudis al seu fill. Anys més tard, fent-se portaveu també de la seva muller escrivia: «Confessem que ha superat amb escriu els nostres anhels i per tant en tenim un gran orgull i donem per pagats els nostres sacrificis». Així que Miquel tingué la farmàcia pregà als seus pares que deixessin llurs treballs, Isidre com a fuster i la mare, Dolors, de carnissera al mercat. Ben poc després tindrien tots

⁴⁰ *Ibid.*, p. 20-14-20.15.

⁴¹ *Ibid.*, p. 20.48.

⁴² *Algunes anotacions... op. cit.*

⁴³ CASTELLS, *op. cit.*, p. 20.48.

prou raons per penedir-se d'aquesta decisió en esclatar la guerra.

L'enfrontament bèllic i el seu funest resultat destruïren les il·lusions d'Isidre Crusafont per la resta de la seva vida. Encara el 1941 seria de nou detingut. Alliberat mercès a les gestions de Marcet, mai més no es mogué de l'esfera familiar. El seu món havia mort.

MIQUEL CRUSAFONT I PAIRÓ

El CRF fracassà en el seu intent de fer de Miquel Crusafont un nou líder del partit. El Círcol havia quedat desfasar i ell se n'adonava. Milità un temps a Acció Catalana, però el cert és que la política no era el seu món.

No repetirem ara tot allò que ja vàrem relatar extensament en un altre lloc i que, en alguns aspectes, serà glossat per altres autors.⁴⁴ Només rememorarem que en iniciar-se els primers moviments «insurreccionals» predemocràtics Miquel Crusafont i Pairó, ja gran, s'avingué sovint a encapçalar llistes de signatures en escrits de protesta en un moment encara prou perillós. Els meus companys li agraïren el gest, que donava coratge a d'altres signants.

Si féssim una visió de conjunt de la seva trajectòria podríem dir que ell i la seva muller Júlia Sabaté s'autoimmolaren per la Ciència, la Cultura i la Ciutat. No esperaven l'agraïment de ningú, però creien haver-lo merescut.

BIBLIOGRAFIA

Henri AFFRE (1981). *Lettres à mes neveux sur l'histoire de l'arrondissement d'Espalion*. Marsella, 2a. ed.

M. AURELL (1985-86). «L'expansion catalane en Provence au XIIème. siècle». *Estudi General* (Girona) núm. 5, p. 175-195.

Roger BETEILLE (1987). «Un reservoir d'hommes» dins *Histoire du Rouergue*. Tolosa.

Pierre BONNAISSIE (1979). «L'Occitanie, un état manqué?» *L'Histoire* (París), núm. 14, p. 31-40.

Andreu CASTELLS (1980). *Sabadell. Informe de l'oposició*, vol. IV. Sabadell.

Miquel CRUSAFONT (1982). «Interrelacions monetàries catalano-provençals». *Quaderns d'Estudis Medievals*. (Barcelona), núm. 10, p. 623-630.

M. CRUSAFONT I SABATER (1984). «L'entorn familiar d'en Miquel Crusafont i Pairó». *Quadern*. (Sabadell) núm. 38, p. 72-75.

Martin de FRAMOND (1982). *Sceaux rouergats du Moyen Âge*. Rodés.

A. GINISTY (1979). *Entraygues sur Truyère*. Aurillac, 2a. ed.

J. M. LACARRA (1981). *Colonización, parias, repoblación y otros estudios*. Saragossa.

Robert LAFONT (1991). *Temps tres*. Perpinyà.

Francesc de B. MOLL (1982). *Els llinatges catalans*. Mallorca.

Ferran SOLDEVILA (1963). *Història de Catalunya*. Barcelona.

Josep A. VANDELLÓS (1935). *La immigració a Catalunya*. Barcelona.

Jordi VENTURA (1960). *Pere el Catòlic i Simó de Montfort*. Barcelona.

Jordi VENTURA (1961). *Alfons I, el primer comte-rei*. Barcelona.

Jordi VENTURA (1991). *Les cultures minoritàries europees*. Barcelona, 2a. ed.

(1934). *Trenta-tres mesos de gestió municipal*. Sabadell.

VVAA (1987). *Histoire du Rouergue*. Tolosa.

⁴⁴ M. CRUSAFONT I SABATER, *op. cit.*